

МАЙНО СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

У науковій статті розглянуто правові режими майна, на підставі яких суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм здійснюють господарську діяльність, надано пропозиції щодо вирішення проблеми дуалізму правового режиму майна суб'єктів господарювання. Автор зазначає, що джерела власності суб'єктів господарювання поділяються на дві категорії: власний капітал підприємства (пайовий внесок власника, доходи, резервні фонди, цільове фінансування тощо) та зобов'язання (залучені кошти – позики, кредити тощо). Особливу увагу у науковому дослідженні приділено вивченню правових режимів майна господарюючих суб'єктів. На думку автора, правовий режим майна суб'єктів господарювання – це встановлені положеннями нормативно-правових актів: склад цього майна, порядок його створення, використання у господарському обороті та відчуження, а також обсяг прав та обов'язків щодо володіння, користування і розпорядження майном, порядок захисту майнових прав. Суб'єкти господарювання, діючи у різних організаційно-правових формах, використовують майно на основі права власності, господарського відання та оперативного управління, проте можуть використовувати майно і на підставі інших речових прав та договорів (оренди, концесії та ін.). Актуальною правовою проблемою, на думку автора, є відокремлення майна, що є власністю суб'єкта господарювання – юридичної особи, від майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя. Труднощі правового регулювання відносин на межі господарського та сімейного права зумовлені тим, що, з одного боку, подружжя наділене правами та обов'язками, які виникли в результаті укладення шлюбу, а з іншого боку, вони є самостійними суб'єктами, які можуть бути у тому числі й учасниками господарських правовідносин. Автор доходить висновку, що господарюючі суб'єкти, які працюють у різних організаційно-правових формах, здійснюють свою діяльність на основі права власності, права господарського відання і права оперативного управління та можуть використовувати майно на основі інших речових прав та договорів (оренди, концесії та ін.). Таким чином, майно у сфері господарської діяльності становить сукупність речей та інших майнових цінностей (нематеріальних активів), які мають встановлену вартість, виробляються або використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються на їх балансі.

Ключові слова: джерела формування майна, право господарського відання, право оперативного управління, правовий режим майна, суб'єкт господарювання.

The article deals with the legal regimes of property, on the basis of which business entities of various organizational and legal forms carry out economic activities, provides proposals for solving the problem of dualism of the legal regime of property of business entities. The author notes that the sources of property of economic entities are divided into two categories: equity of the enterprise (owner's share contribution, income, reserve funds, special purpose financing, etc.) and liabilities (borrowed funds – loans, credits, etc.). Special attention in the research is paid to the study of the legal regimes of property of economic entities. According to the author, the legal regime of property of economic entities – is established by the provisions of regulations – the composition of this property, the order of its creation, use in economic turnover, and alienation, as well as the rights and obligations of possession, use and disposal property, and the procedure for protection of property rights. Business entities, acting in various organizational and legal forms, use

property on the basis of ownership, economic management and operational management, but may also use property on the basis of other property rights and agreements (leases, concessions, etc.). The current legal problem, according to the author, is the separation of property owned by the business entity – a legal entity from the property that is jointly owned by the spouses. Difficulties in the legal regulation of relations on the border of economic and family law are due to the fact that, on the one hand, the spouses are endowed with rights and responsibilities arising from marriage, and on the other hand – they are independent entities that can be including participants in economic relations.

The author concludes that business entities operating in various organizational and legal forms carry out their activities on the basis of property rights, business rights and the right of operational management, and can use property on the basis of other property rights and agreements (leases, concessions etc.). Thus, property in the sphere of economic activity is a set of things and other property values (intangible assets) that have a fixed value, are produced or used in the activities of economic entities and are reflected in their balance sheet.

Key words: *sources of property formation, right of economic management, right of operational management, legal regime of property, business entity.*

Постановка проблеми. Однією з базових юридичних категорій є категорія правового режиму майна, а в господарському праві – правового режиму майна господарюючих суб'єктів. Для забезпечення принципу майнової відокремленості суб'єктів господарювання він відіграє визначальну роль. Проте правовий режим майна окремих видів суб'єктів підприємництва має свої особливості, які зумовлені специфікою їх організаційно-правової форми.

Аналіз дослідження проблеми. У господарсько-правовій науці проблематику правового режиму майна досліджують такі вчені, як Ю.С. Алексєєва, А. Поснер, Д.О. Давидов, Ю.П. Пацурківський, І.А. Селіванова, В.С. Щербина, В. Коннер та інші. Проте прогалини в законодавстві та дискусійний характер ряду питань, пов'язаних із формуванням та використанням майна суб'єктів господарювання, зокрема питання захисту прав особи під час поділу спільного сумісного майна подружжя, переданого як внесок до статутного капіталу суб'єкта господарювання, створюють правову невизначеність у правовідносинах за участі таких осіб, що зумовлює актуальність цього наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження порядку формування та правового режиму майна суб'єктів господарювання, а також розроблення пропозицій щодо розв'язання проблеми дуалізму правового режиму майна господарюючих суб'єктів, а також порядку його формування та використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова категорія «джерела формування майна» відома ще з XVIII ст., вона зустрічалася ще у працях А. Смітта, А. Поснера, В. Коннера та інших.

Сучасна наукова література містить безліч часто протилежних та суперечливих дефініцій категорії «джерела формування власності», тому існує багато пояснень цієї категорії, що свідчить про те, що еволюція зазначеної концепції залежить від ступеня розвитку національної економіки та середовища кредитних установ. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, серед науковців та практиків, а також у нормативно-правових актах немає єдиного підходу до визначення змісту категорії «джерело формування майна суб'єкта господарювання».

Джерела власності суб'єктів господарювання поділяються на дві категорії: власний капітал підприємства (пайовий внесок власника, доходи, резервні фонди, цільове фінансування тощо) та зобов'язання (залучені кошти – позики, кредити тощо) [4, с. 87].

Господарський Кодекс України (далі – ГК України) у складі майна суб'єктів господарювання визначає *кошти*, тобто фінансові активи в національній та іноземній валюті, які використовуються для опосередкування правовідносин зазначених суб'єктів з іншими господарюючими суб'єктами, а також фінансових правовідносин відповідно до законодавства [1; 5].

Товари як складовий елемент майна суб'єктів господарювання ГК України – це виготовлена продукція, виконані роботи та надані послуги.

Виготовлена продукція – це перелік товарно-матеріальних цінностей, які були складені та випробувані, прийняті, заповнені та відповідають специфікаціям та стандартам у договірних умовах, підписаних із замовниками.

Виконані роботи – це врегульована законодавством діяльність, пов'язана із проектними роботами, будівництвом, розширенням, переробкою, ремонтом та реставрацією об'єктів і виробничих приміщень та цехів, технічною трансформацією наявних підприємств та допоміжними послугами, що включає геодезичні зйомки, буріння, сейсмічні фотозйомки, авіаційні та супутникові зйомки та інші послуги.

Під послугами законодавство детермінує будь-які закупівлі, крім товарів та техніки, включаючи підготовку фахівців, забезпечення транспорту та зв'язку, розвиток технологій, наукові дослідження, медичні та побутові послуги.

Цінні папери, як зазначено в ГК України, є виключним видом майна суб'єктів господарювання. Це фінансові документи, що опосередковують обов'язкові відносини між особою, яка їх видала, та особою, якій вони належать. Якщо згідно із законом документ може бути самостійним об'єктом прав, то документ розглядається як цінний папір [2; 6].

Грошові та матеріальні внески засновників – це основне джерело формування статутного капіталу (ст. 86 ГК України), резервних активів виробничого кооперативу (ст. 100 ГК України) виключно на етапі заснування цих суб'єктів [1]. За рахунок внесків майнового характеру (пайових, вступних, членських, тощо) засновників формується майно об'єднань підприємств (ст. 123 ГК України) [1].

Доходи від реалізації продукції (робіт, послуг) є базовим джерелом формування майнової основи діяльності суб'єктів господарювання – приватних підприємств. Відповідно до ст. 14 Податкового кодексу доходи – загальний дохід платника податку від усіх видів господарської діяльності, отриманий протягом звітного періоду у грошовій та негрошовій формі на території України, її континентального шельфу у виключній (морській) економічній зоні та за її межами [3; 7].

Як зазначено в пп. 135.4.1 п. 135.4 ст. 135 Податкового кодексу, «до складу доходу від операційної діяльності включаються: доходи, отримані від продажу товарів, виконаних робіт, наданих послуг та доходів банківських установ. Дохід від реалізації товарів, виконаних робіт, наданих послуг, у тому числі винагороди комісонера (повіреного, агента тощо), визнається в розмірі договірної (контрактної) вартості, але не менше, ніж сума компенсації, отримана в будь-якій формі, у тому числі під час зменшення зобов'язань» [3].

Капітальні вкладення як джерело створення майна підприємств – це капітальні інвестиції, спрямовані на формування і відновлення їхніх основних фондів. Вони реалізуються у формі державних і недержавних капітальних вкладень. Державні капітальні вкладення – це інвестиції, спрямовані на створення та відновлення основних фондів, а їхнє фінансування здійснюється з державного бюджету, державних підприємств та організацій, а також за рахунок коштів місцевого бюджету. До недержавних капітальних вкладень належать інвестиції, що фінансуються інвесторами з недержавною формою власності, а саме: власні фінансові активи інвестора (прибутки, амортизація, відшкодування збитків, грошові заощадження громадян, юридичних осіб); позичкові фінансові активи інвестора; залучені фінансові кошти інвестора; благодійні внески, пожертви благодійних організацій та громадян; активи іноземних інвесторів.

Дотації адресовані некомерційним організаціям із державного чи місцевого бюджету відповідно до умов міжнародних угод, затверджених Верховною Радою України, а також для зниження рівня цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям із метою часткової компенсації їх вартості.

Кредити банків та інших кредитних установ – кошти та матеріальні цінності, надані резидентам або нерезидентам для юридичних чи фізичних осіб, які мають використовувати протягом визначеного періоду та за певний відсоток. Кредит поділяється на фінансовий, товарний, інвестиційний, податковий кредит та кредит під заставу цінних паперів, що опосередковують відносини позики. Безоплатні та благодійні внески, пожертви організацій та громадян відіграють незначну роль у формуванні майна суб'єктів господарювання. Активи суб'єктів господарювання можуть також формуватися за рахунок інших джерел, встановлених законодавством. Ще одним важливим напрямом нашого наукового дослідження є вивчення окремих правових режимів майна, що становлять зміст кожної організаційно-правової форми господарювання. Термін «режим» («regime») у науковій літературі розглядається, як система правил, стандартів, заходів, норм для досягнення поставленої мети. У юридичній науці «режим» – це сукупність правил та принципів, які визначають послідовність виконання певних дій, підстави виникнення та існування правових явищ [10; 8].

Що ж до визначення саме правового режиму майна, Господарський та Цивільний кодекси України, а також інші правові акти його не детермінують. Як зазначає С.І. Шимон, у юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення терміна «правовий режим майна суб'єкта госпо-

дарювання», яке б належним чином розкривало юридичний зміст правового регулювання майнових відносин господарюючого суб'єкта [9; 6]. Дж. Кріббет зазначає, що правовий режим майна господарської організації передбачає певну форму майнового відокремлення, а також наявність особливих правил реалізації правомочностей володіння, користування і розпорядження майном у процесі здійснення підприємницької діяльності [10].

На думку автора, *правовий режим майна суб'єктів господарювання* – це встановлені положеннями нормативно-правових актів: склад цього майна, порядок його створення, використання в господарському обороті та відчуження, а також обсяг прав і обов'язків щодо володіння, користування і розпорядження майном, порядок захисту майнових прав.

Незважаючи на те, що Господарський кодекс України не визначає поняття правового режиму майна суб'єктів господарювання, в ньому зазначено, що право власності, а також речові права (право господарського відання, право оперативного управління та речові права, встановлені Цивільним кодексом України (володіння, користування тощо)) є основою правового режиму майна суб'єктів господарювання, на базі якої здійснюється їхня господарська діяльність. Окрім цього, у ч. 5 ст. 55 Господарського кодексу України зазначено: «Суб'єкти господарювання – це господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління» [1].

Отже, суб'єкти господарювання, діючи в різних організаційно-правових формах, використовують майно на основі права власності, господарського відання та оперативного управління, проте можуть використовувати майно і на підставі інших речових прав та договорів (оренди, концесії та ін.).

У науковій літературі запропоновано класифікацію суб'єктів господарювання, яка базується на тому, кому і у якому правовому режимі надано державне майно: комерційні суб'єкти державної та недержавної форми власності та некомерційні суб'єкти [8].

З огляду на те, що некомерційні суб'єкти не є суб'єктами господарювання, проаналізуємо правовий статус підприємств державної та недержавної форми власності. До господарюючих суб'єктів державного сектору належать державні комерційні підприємства та казенні підприємства. Майно державного комерційного підприємства належить йому на праві господарського відання (ч. 2 ст. 74 ГК України), майно казенного підприємства – на праві оперативного управління (ч. 3 ст. 76 ГК України). Ці права становлять майнову основу діяльності державних підприємств та установ. Отже, власником майна, виділеного державному комерційному підприємству, є держава, інтереси якої представляє орган державної влади, до регулятивної сфери якого належить державне комерційне підприємство. Власником майна, яким наділене казенне підприємство, також є держава в особі органу влади, до сфери галузевого управління якого належить казенне підприємство, при цьому під час реєстрації права власності робиться відмітка про належність майна підприємству виключно на праві оперативного управління.

Актуальною правовою проблемою є відокремлення майна, що є власністю суб'єкта господарювання – юридичної особи, від майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя. Труднощі правового регулювання відносин на межі господарського та сімейного права зумовлені тим, що, з одного боку, подружжя наділене правами та обов'язками, які виникли в результаті укладення шлюбу, а з іншого боку, вони є самостійними суб'єктами, які можуть бути також учасниками господарських правовідносин.

У разі передачі юридичній особі корпоративного типу майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, засновником та власником корпоративних прав у повному обсязі, як майнових, так і немайнових, стає тільки один із подружжя. Інша особа корпоративних прав не набуває, хоча і його частка у спільній сумісній власності була передана суб'єкту господарювання. Після внесення одним із подружжя спільного майна до статутного фонду юридичної особи відбувається трансформація речових правовідносин, які існують із приводу власності на майно подружжя, у зобов'язальні правовідносини між ними.

У ч. 2 ст. 65 СК України зазначено: «При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя; дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового» [7].

Тому, на думку автора, задля стабільності та захисту корпоративних прав у сімейних правовідносинах, а також зменшення підстав для оскарження правочинів щодо передання спільного майна до статутного капіталу юридичної особи зі сторони іншого з подружжя варто доповнити СК України таким положенням: «У разі передачі майна, що перебуває у спільній сумісній влас-

ності подружжя, у якості внеску до статутного капіталу господарської організації згода іншого з подружжя має бути нотаріально засвідчена. У разі передачі майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, до статутного капіталу господарської організації корпоративного типу другий із подружжя має право на одержання частки одержаних доходів від діяльності цієї господарської організації».

Висновки. Отже, суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм здійснюють свою діяльність на основі права власності, господарського відання та оперативного управління, можуть використовувати майно на підставі інших речових прав та договорів (оренди, концесії та ін.).

Джерела власності суб'єктів господарювання поділяються на дві категорії: власний капітал підприємства (пайовий внесок власника, доходи, резервні фонди, цільове фінансування тощо) та зобов'язання (залучені кошти – позики, кредити тощо).

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери. Суб'єкти господарювання наділені правом випускати власні цінні папери, продавати їх фізичним та юридичним особам, а також купувати цінні папери інших юридичних осіб.

Майно, що перебуває в державній та комунальній власності, використовується суб'єктами господарювання у правових режимах права господарського відання та оперативного управління.

Суб'єктам господарювання, що діють у будь-якій організаційно-правовій формі, має належати відокремлене майно, тому актуальною є проблема *дуалізму правового режиму майна підприємств*, адже майно суб'єкта господарювання не може одночасно бути його приватною власністю та спільним майном подружжя в разі формування статутного капіталу за рахунок майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя.

Пропонується внесення змін до Сімейного кодексу України, які мають забезпечити стабільність та захист корпоративних прав у сімейних правовідносинах, зменшити підстави для оскарження правочинів щодо передавання спільного майна до статутного капіталу юридичної особи, а також нівелювати загрозу блокування діяльності корпоративних суб'єктів під час поділу майна подружжя.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 01.05.2020).
2. Private property. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Private_property (дата звернення: 17.03.2017).
3. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 01.05.2020).
4. Posner E.A., Weyl E.G. Property is Monopoly: Creating a Competitive Market in Uses Through Partial Common Ownership. *Radical Markets: Uprooting Capitalism and Democracy for a Just Society*. Princeton : Princeton University Press, 2018. P. 30–79.
5. West E.G. Property Rights in the History of Economic Thought: From Locke to J.S. Mill. *Property Rights: Cooperation, Conflict, and Law* / ed. by T.L. Anderson, F.S. Mcchesney. Princeton : Princeton University Press, 2003. P. 20–42.
6. Ahead of CeBit visit, Merkel calls for rules over data ownership. comput. URL: <http://www.cbronline.com/news/verticals/central-government/cebit-visit-merkel-calls-rules-data-ownership/> (дата звернення: 17.03.2017).
7. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 06.05.2020).
8. Electronic signatures in global and national commerce act. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf> (дата звернення: 17.03.2017).
9. Шимон С.І. Сутність майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: спроба теоретичного осмислення. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2013. Вип. 59. С. 208–213.
10. Cribbet J., Johnson's J. Principles of the Law of Property. 3rd ed. New York : The Foundation Press, Inc, 1989. 481 p.